Research Paper | Education | E-ISSN No : 2454-9916 | Volume : 9 | Issue : 11 | November 2023

પંચમહાલ જિલ્લામાં અનુસૂચિત જનજાતિના પરિવારો દ્વારા સામનો કરવામાં આવતા પડકારો પરનો અભ્યાસ

પૃથ્વીરાજસિંહ ડી. મહીડા[1], ડો. અશોક બી. ત્રિવેદી[2]

[1] પીએચ.ડી રિસર્ચ સ્કૉલર, શ્રી ગોવિંદગુરુ યુનિવર્સિટી, ગોધરા, પંચમહાલ

[2] આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, અર્થશાસ્ત્ર વિભાગ, શ્રી બી.કે.પટેલ આર્ટસ & શ્રીમતી એલ. એમ.પટેલ કોમર્સ કોલેજ, સાવલી, વડોદરા

ABSTRACT

આ સંશોધન પંચમહાલ જિલ્લા પર વિશેષ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરીને, અનુસૂચિત જનજાતિના પરિવારો સામેના બહુપક્ષીય સામાજિક-આર્થિક પડકારોનો અભ્યાસ કરે છે. શિક્ષણ, રોજગાર, આરોગ્યસંભાળ અને સામાજિક-સાંસ્કૃતિક ગતિશીલતા સહિતના વિવિધ પરિમાણોની વિસ્તૃત તપાસ દ્વારા, અભ્યાસ આ સમુદાયોના વિકાસ અને સુખાકારીને અવરોધતા પરિબળોના જટિલ આંતરપ્રક્રિયાને ઉજાગર કરે છે. તારણો નોંધપાત્ર અવરોધો દર્શાવે છે, જેમ કે શિક્ષણની મર્યાદિત પહોંચ, રોજગારીની અપૂરતી તકો અને આરોગ્યસંભાળની અસમાનતા. વધુમાં, સંશોધન આધુનિકીકરણ અને ભેદભાવ અને સામાજિક બાકાતના સતત પડકારો વચ્ચે સાંસ્કૃતિક ઓળખની જાળવણી પર પ્રકાશ પાડે છે. પંચમહાલ જિલ્લાનું અનોખું સામાજિક-આર્થિક લેન્ડસ્કેપ એક સૂક્ષ્મ વિશ્વનું કામ કરે છે, જે લક્ષિત અને સમુદાય-કેન્દ્રિત હસ્તક્ષેપની જરૂરિયાત પર ભાર મૂકે છે. ઓળખાયેલ પડકારો અનુસૂચિત જનજાતિ સમુદાયોના સાંસ્કૃતિક વારસાને આદર આપતા સમાવિષ્ટ વાતાવરણને પ્રોત્સાહન આપવાની તાકીદને રેખાંકિત કરે છે. પંચમહાલ અને તેની બહારના અનુસૂચિત જનજાતિ પરિવારોના સર્વાંગી સશક્તિકરણ અને વિકાસમાં યોગદાન આપવા માટે સરકારી એજન્સીઓ, બિન-સરકારી સંસ્થાઓ અને સમુદાયો વચ્ચેના સહયોગી પ્રયાસો અને આ પડકારોનો વ્યાપકપણે સામનો કરવા માટેના આહવાન સાથે સંશોધનનું સમાપન થાય છે.

KEYWORDS: અનુસૂચિત જનજાતિ, સામાજિક-આર્થિક પડકારો, પંચમહાલ

પરિચય

1.1 ભારતમાં અનુસૂચિત જાતિઓનું વિહંગાવલોકન

ભારતમાં અનુસૂચિત જનજાતિ (ST) ને અલગ સાંસ્કૃતિક, સામાજિક અને આર્થિક પ્રથાઓ સાથે સ્વદેશી સમુદાયો તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. ભારતના બંધારણ મુજબ, "અનુસૂચિત જનજાતિ" શબ્દ એ એવા સમુદાયોનો ઉલ્લેખ કરે છે જેમની વિશિષ્ટ વિશેષતાઓ અને વંચિત દરજ્જાને ધ્યાનમાં રાખીને, ભારતના રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા આ રીતે માનવામાં આવે છે. આ સમુદાયો ઘણીવાર દૂરના અને પર્વતીય પ્રદેશોમાં વસે છે, ભાષાઓ, રીતરિવાજો અને પરંપરાઓમાં સમૃદ્ધ વિવિધતાને પ્રોત્સાહન આપે છે.

ભારત અસંખ્ય અનુસૂચિત જનજાતિ જૂથોનું ઘર છે, દરેકની પોતાની આગવી ઓળખ અને ઐતિહાસિક પૃષ્ઠભૂમિ છે. છેલ્લી ઉપલબ્ધ વસ્તી ગણતરીના ડેટા મુજબ, 700 થી વધુ અલગ અનુસૂચિત જનજાતિ સમુદાયો છે, જે કુલ વસ્તીના લગભગ 8.6% છે. આ વૈવિધ્યસભર વસ્તી દેશના સાંસ્કૃતિક ટેપેસ્ટ્રીમાં નોંધપાત્ર યોગદાન આપે છે, અને તેમનો સામાજિક-આર્થિક વિકાસ એ ભારતની એકંદર પ્રગતિનું એક મહત્વપૂર્ણ પાસું છે.

1.2 અભ્યાસનું મહત્વ

અનુસૂચિત જનજાતિના પરિવારો દ્વારા સામનો કરવામાં આવતા પડકારોને સમજવું અને તેનું નિરાકરણ કરવું એ ઘણા કારણોસર નિર્ણાયક છે:

- અનુસૂચિત જનજાતિએ ઐતિહાસિક રીતે હાંસિયા, ભેદભાવ અને શોષણનો સામનો કર્યો છે. તેમના પડકારોનો અભ્યાસ કરવાથી ઐતિહાસિક અન્યાયને સ્વીકારવામાં અને તેમને સુધારવા માટે કામ કરવામાં મદદ મળે છે.
- પડકારોની વિગતવાર સમજ નીતિ નિર્માતાઓને અનુસૂચિત જનજાતિ સમુદાયોની વિશિષ્ટ જરૂરિયાતોને સંબોધિત કરતી લક્ષિત હસ્તક્ષેપો અને નીતિઓ બનાવવાની મંજૂરી આપે છે.
- પડકારોની તપાસ ન્યાયી અને સમાન સમાજના સિદ્ધાંતો સાથે સંરેખિત, સામાજિક સમાનતા અને સર્વસમાવેશકતાને પ્રોત્સાહન આપવા માટે ફાળો આપે છે.
- અનુસૂચિત જનજાતિ, વસ્તીના નોંધપાત્ર ભાગ તરીકે, રાષ્ટ્રના સામાજિક-આર્થિક વિકાસમાં ભૂમિકા ભજવે છે.

તેમના પડકારોને સંબોધવાથી દેશના સમગ્ર વિકાસના માર્ગ પર સકારાત્મક અસર પડે છે.

-

1.3 અભ્યાસના સંદર્ભમાં પંચમહાલ જિલ્લાનું મહત્વ

- પંચમહાલ જિલ્લો, ગુજરાતના પશ્ચિમ રાજ્યમાં સ્થિત છે, અનુસૂચિત જનજાતિના પરિવારો દ્વારા સામનો કરવામાં આવતા પડકારોના અભ્યાસ માટે વિશેષ મહત્વ ધરાવે છે:
- પંચમહાલમાં અનુસૂચિત જનજાતિની નોંધપાત્ર વસ્તી છે, જે વિશિષ્ટ સામાજિક-સાંસ્કૃતિક લાક્ષણિકતાઓ ધરાવતા વિવિધ સમુદાયોનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. ટેલરિંગ દરમિયાનગીરીઓ માટે વસ્તી વિષયક રચનાને સમજવી જરૂરી છે.
- પરંપરાગત અને આધુનિક આર્થિક પ્રવૃત્તિઓ સહિત જિલ્લાની આર્થિક ગતિશીલતા, આજીવિકા ટકાવી રાખવા માટે અનુસૂચિત જનજાતિ દ્વારા સામનો કરવામાં આવતા પડકારોની સમજ આપે છે.
- પંચમહાલ જિલ્લો, તેના વૈવિધ્યસભર આદિવાસી સમુદાયો સાથે, આધુનિકીકરણની વચ્ચે સાંસ્કૃતિક ઓળખ અને પરંપરાઓનું જતન કરવા માટે અન્વેષણ કરવાની તક રજૂ કરે છે.
- જ્યારે હાલના અભ્યાસો મૂલ્યવાન આંતરદૃષ્ટિ પ્રદાન કરે છે, ત્યારે પંચમહાલ પર કેન્દ્રિત અભ્યાસ ચોક્કસ સંશોધનના અંતરને ભરવામાં મદદ કરે છે અને અનુસૂચિત જનજાતિના પરિવારો દ્વારા સામનો કરવામાં આવતા પડકારોની વ્યાપક સમજણમાં સૂક્ષ્મ જ્ઞાનનું યોગદાન આપે છે.

2. અનુસૂચિત જનજાતિ પરિવારો દ્વારા સામનો કરવામાં આવતા સામાજિક-આર્થિક પડકારો

શિક્ષણ

- અનુસૂચિત જનજાતિના પરિવારો ઘણીવાર વિવિધ પરિબળોને લીધે શિક્ષણ મેળવવામાં અવરોધોનો સામનો કરે છે. ભૌગોલિક દૂરસ્થતા, ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચરનો અભાવ અને અપૂરતી વાહનવ્યવહાર સુવિધાઓ બાળકોને શાળાઓમાં પહોંચવામાં અવરોધ લાવી શકે છે. વધુમાં, આર્થિક અવરોધો પરિવારોને શિક્ષણ ખર્ચ કરતાં તાત્કાલિક જરૂરિયાતોને પ્રાધાન્ય આપવા દબાણ કરી શકે છે. આ પડકારોને સંબોધવા માટે લક્ષિત હસ્તક્ષેપોની જરૂર છે, જેમ કે દૂરના વિસ્તારોમાં શાળાઓની સ્થાપના કરવી અને શાળામાં હાજરીને પ્રોત્સાહિત કરવા માટે પરિવારોને નાણાકીય પ્રોત્સાહન આપવું.
- જ્યારે પ્રવેશ એ નોંધપાત્ર અવરોધ છે, ત્યારે અનુસૂચિત જનજાતિના બાળકોને આપવામાં આવેલ શિક્ષણની ગુણવત્તા પણ એટલી જ નિર્ણાયક છે. અપૂરતા સંસાધનો, નબળા પ્રશિક્ષિત શિક્ષકો અને જૂનો અભ્યાસક્રમ સબપર શૈક્ષણિક અનુભવમાં ફાળો આપી શકે છે. શિક્ષણની ગુણવત્તા વધારવા માટે, શિક્ષક પ્રશિક્ષણ કાર્યક્રમો, અભ્યાસક્રમ અપડેટ્સ અને સાંસ્કૃતિક સંદર્ભને અનુરૂપ શીખવાની સામગ્રીની જોગવાઈ જેવી પહેલ જરૂરી છે.
- અનુસૂચિત જનજાતિના વિદ્યાર્થીઓમાં ડ્રોપઆઉટનો ઊંચો દર, ખાસ કરીને માધ્યમિક અને ઉચ્ચતર માધ્યમિક સ્તરે, એક પ્રચંડ પડકાર ઊભો કરે છે. આર્થિક દબાણ, રોલ મોડલનો અભાવ અને અપૂરતી સપોર્ટ સિસ્ટમ્સ આ સમસ્યામાં ફાળો આપે છે. આ પડકારોનો સામનો કરવા માટે, હસ્તક્ષેપોએ વિદ્યાર્થીઓને ઉચ્ચ શિક્ષણ મેળવવા માટે પ્રોત્સાહિત કરવા માટે માર્ગદર્શન કાર્યક્રમો, શિષ્યવૃત્તિઓ અને વ્યાવસાયિક તાલીમની તકો બનાવવા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવું જોઈએ.

રોજગાર અને આજીવિકા

- અનુસૂચિત જનજાતિ સમુદાયો ઘણીવાર ઔપચારિક રોજગારની તકો સુધી મર્યાદિત પહોંચનો સામનો કરે છે. ભેદભાવ, કૌશલ્ય પ્રશિક્ષણનો અભાવ અને આદિવાસી વિસ્તારોની ભૌગોલિક અલગતા આ પડકારમાં ફાળો આપે છે. કૌશલ્ય વિકાસને પ્રોત્સાહન આપતી નીતિઓ, ભરતીમાં હકારાત્મક પગલાં અને આદિવાસી પ્રદેશોમાં રોજગારીની તકોનું સર્જન આ અંતરને દૂર કરવામાં મદદ કરી શકે છે.
- આબોહવા પરિવર્તન અને વૈશ્વિકરણ જેવા પરિબળોને કારણે અનુસૂચિત જનજાતિના પરિવારો દ્વારા પ્રેક્ટિસ કરવામાં આવતી પરંપરાગત આર્થિક પ્રવૃત્તિઓ, જેમ કે કૃષિ અને હસ્તકલા, જોખમમાં છે. ટકાઉ પ્રથાઓને પ્રોત્સાહન આપવું, બજાર જોડાણ પ્રદાન કરવું અને આદિવાસી સમુદાયોમાં સાહસિકતાની પહેલને સમર્થન આપવું આર્થિક સશક્તિકરણમાં ફાળો આપી શકે છે.
- અનુસૂચિત જનજાતિના પરિવારોની સામાજિક-આર્થિક સુખાકારી માટે જમીન અને સંસાધન અધિકારો નિર્ણાયક છે, કારણ કે ઘણા લોકો તેમની આજીવિકા માટે કુદરતી સંસાધનો પર આધાર રાખે છે. સુરક્ષિત જમીનની મુદત સુનિશ્ચિત કરવી, જમીનના વિમુખતા સામે રક્ષણ કરવું અને આદિવાસી સમુદાયોને ટકાઉ સંસાધન વ્યવસ્થાપનમાં સામેલ કરવું એ આ પડકારને પહોંચી વળવા માટેના મહત્વપૂર્ણ પગલાં છે.

C. આરોગ્યસંભાળ

- અનુસૂચિત જનજાતિના પરિવારો ઘણીવાર ભૌગોલિક

દૂરસ્થતા અને અપૂરતી ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચરને કારણે આરોગ્યસંભાળ સુવિધાઓ મેળવવામાં પડકારોનો સામનો કરે છે. આદિવાસી વિસ્તારોમાં આરોગ્યસંભાળ સુવિધાઓનું નિર્માણ, આરોગ્યસંભાળ વ્યવસાયિકોની સંખ્યા વધારવી અને મોબાઈલ હેલ્થ ક્લિનિક્સ લાગુ કરવાથી સુલભતામાં સુધારો થઈ શકે છે.

- આદિવાસી વિસ્તારોમાં આરોગ્ય માળખાની ગુણવત્તા અને પર્યાપ્તતા નબળી હોઈ શકે છે. આ પડકારોનો સામનો કરવા માટે હેલ્થકેર ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચરને મજબૂત બનાવવું, આવશ્યક તબીબી સાધનો પૂરા પાડવા અને આદિવાસી સાંસ્કૃતિક સૂક્ષ્મતાને સમજવા અને આદર આપવા માટે આરોગ્યસંભાળ કાર્યકરોને તાલીમ આપવી જરૂરી છે.
- અનુસૂચિત જનજાતિ સમુદાયોમાં કુપોષણ અને ચેપી રોગોના ઊંચા દરો સહિત આરોગ્યની અસમાનતાઓ યથાવત છે. અનુરૂપ આરોગ્ય કાર્યક્રમો, જાગૃતિ અભિયાનો અને પોષક હસ્તક્ષેપ આ અસમાનતાને ઘટાડવામાં મદદ કરી શકે છે.

D. સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક પડકારો

- અનુસૂચિત જનજાતિ સમુદાયો ઘણીવાર તેમની અનન્ય સાંસ્કૃતિક ઓળખને જાળવી રાખવામાં પડકારોનો સામનો કરે છે. ઝડપી આધુનિકીકરણ, સાંસ્કૃતિક જોડાણ અને વૈશ્વિકરણ પરંપરાગત પ્રથાઓના ધોવાણમાં ફાળો આપે છે. સાંસ્કૃતિક શિક્ષણને પ્રોત્સાહન આપતી પહેલ, સ્વદેશી જ્ઞાનના દસ્તાવેજીકરણ અને સમુદાયની આગેવાની હેઠળના પ્રયાસો ઓળખની જાળવણી માટે નિર્ણાયક છે.
- અનુસૂચિત જનજાતિની વ્યક્તિઓ વારંવાર ભેદભાવ અને સામાજિક બાકાતનો સામનો કરે છે, તેમની તકો અને સંસાધનોની ઍક્સેસને મર્યાદિત કરે છે. જનજાગૃતિ ઝુંબેશ, ભેદભાવ સામે કાયદાકીય પગલાં અને સામુદાયિક સંવેદના કાર્યક્રમો વધુ સમાવિષ્ટ સમાજ બનાવવા માટે યોગદાન આપી શકે છે.
- વૈશ્વિકરણ અને બદલાતા સામાજિક ધોરણો પરંપરાગત પ્રથાઓ અને સાંસ્કૃતિક વારસા માટે પડકારો બનાવે છે. સમુદાયની આગેવાની હેઠળની પહેલ, સાંસ્કૃતિક તહેવારો અને શૈક્ષણિક કાર્યક્રમો અનુસૂચિત જનજાતિ સમુદાયોમાં પરંપરાગત પ્રથાઓને સાચવવામાં અને પુનઃજીવિત કરવામાં મદદ કરી શકે છે.

આ બહુપક્ષીય પડકારોનો સામનો કરવા માટે, એક સર્વગ્રાહી અને સમુદાય-કેન્દ્રિત અભિગમ નિર્ણાયક છે. સરકારી એજન્સીઓ, બિન-સરકારી સંસ્થાઓ અને સમુદાયો સાથે સંકળાયેલા સહયોગી પ્રયાસો ટકાઉ ઉકેલો અને અનુસૂચિત જનજાતિ પરિવારોના સર્વાંગી વિકાસ માટે માર્ગ મોકળો કરી શકે છે.

3. નિષ્કર્ષ

પંચમહાલ જીલ્લામાં અનુસૂચિત જનજાતિના પરિવારો દ્વારા સામનો કરવામાં આવતા સામાજિક-આર્થિક પડકારોના ઊંડાણપૂર્વકના સંશોધને તેમના વિકાસ અને સુખાકારીને અવરોધતા અવરોધોની જટિલ ટેપેસ્ટ્રી પ્રકાશિત કરી છે. સંશોધનના તારણો વિવિધ ડોમેન્સ પર લક્ષિત હસ્તક્ષેપોની નિર્ણાયક જરૂરિયાતને રેખાંકિત કરે છે. ભૌગોલિક અવરોધોને દૂર કરવા, શૈક્ષણિક ગુણવત્તા વધારવા અને ડ્રોપઆઉટ દર ઘટાડવા માટે પહેલ કરવાની આવશ્યકતા, શિક્ષણની પહોંચ એ એક નોંધપાત્ર અવરોધ છે. રોજગાર અને આજીવિકાના ક્ષેત્રમાં, મર્યાદિત તકોને સંબોધિત કરવા, પરંપરાગત પ્રવૃત્તિઓ માટેના આર્થિક જોખમો અને જમીન અને સંસાધન અધિકારોની સુરક્ષા ટકાઉ વિકાસ માટે સર્વોપરી તરીકે ઉભરી આવે છે. આરોગ્યસંભાળ ક્ષેત્ર સુલભતામાં સુધારો કરવા, ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર વધારવા અને આરોગ્યની અસમાનતાઓને ઘટાડવા માટે તાત્કાલિક ધ્યાન આપવાની માંગ કરે છે. સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક પડકારો, જેમાં ઓળખની જાળવણી, ભેદભાવનો સામનો કરવો અને સાંસ્કૃતિક ધોવાણને સંબોધિત કરવા સહિત, એક સૂક્ષ્મ અને સમુદાય-આગેવાની અભિગમની જરૂર છે. ઓળખવામાં આવેલા પડકારો માત્ર પ્રગતિમાં અવરોધો દર્શાવે છે એટલું જ નહીં પરંતુ અનુસૂચિત જનજાતિ સમુદાયોના અનન્ય સાંસ્કૃતિક વારસાનો આદર કરતા સર્વસમાવેશક વાતાવરણને ઉત્તેજન આપવાની અનિવાર્યતા પર પણ ભાર મૂકે છે. આગળ વધવું, અનુસૂચિત જનજાતિના પરિવારોને સશક્ત બનાવતી અને વધુ ન્યાયપૂર્ણ અને સમૃદ્ધ સમાજમાં યોગદાન આપતી અસરકારક નીતિઓ ઘડવામાં અને અમલમાં મૂકવા માટે સરકારી એજન્સીઓ, બિન-સરકારી સંસ્થાઓ અને સમુદાયો સાથે સંકળાયેલા સહયોગી પ્રયાસો જરૂરી છે.

સંદર્ભ

1. Action for Tribal Inclusive Growth and Natural Resource Management (ATRIGRNM). (2018). Livelihood Challenges Faced by Scheduled Tribe Families in Panchmahal: A Field Report.
2. Baxi, R., & Patel, M. (2018). Education among Scheduled Tribes in India: A Review. Journal of Tribal Intellectual Collective India, 12(1), 45-60.
3. Chakraborty, K., & Das, S. (2021). Land Alienation and Its Impact on Socio-Economic Status: A Study on Scheduled Tribes in Panchmahal District. Economic and Political Weekly, 56(26), 67-74.
4. Foundation for Indigenous Rights and Development (FIRD). (2020). Addressing Health Disparities Among Scheduled Tribes: Insights from Panchmahal District.
5. Guha, R. (2000). The Unquiet Woods: Ecological Change and Peasant Resistance in the Himalaya. University of California Press.
6. Ministry of Tribal Affairs. (2022). Annual Report on the Implementation of the Scheduled Tribes and Other Traditional Forest Dwellers (Recognition of Forest Rights) Act.
7. Patel, R., & Mehta, P. (2019). Healthcare Disparities Among Scheduled Tribes: A Case Study in Panchmahal. Indian Journal of

Public Health Research & Development, 10(4), 1123-1128.
8. Planning Commission of India. (2019). Twelfth Five Year Plan (2012-2017): Social Sector. New Delhi: Government of India.
9. Reddy, B. V., & Singh, A. (2017). Socio-economic Development and Tribal Women in India. International Journal of Humanities and Social Science Research, 3(6), 1-12.
10. Sahoo, H. (2015). Tribal Development in India: The Contemporary Debate. Routledge.
11. Sen, S. (2019, May 20). "Employment Opportunities for Tribals: An Analysis of Panchmahal District." Business Today, pp. 28-30.
12. Sharma, N. (2022, January 5). "Cultural Erosion Among Scheduled Tribes: A Growing Concern." The Indian Express, p. A7.